

Marketta Luutonen

Laukku, ihmisen paras kaveri

Kuva 1. Rouvia Vaasan torilla 1950-luvun alussa (kuva kirjoittajan kokoelmista).

Laukku on yksi ihmisen läheisimpiä esineitä ja samalla näkyvä asuste. Laukku liittyy ihmisen tarpeeseen kuljettaa mukanaan monia elämänhallinnan välineitä. Useimmilla on laukussaan avaimet ja puhelin, rahaa ja luottokortteja, nenäliina, meikkejä, kynä, lääkkeitä, kalenteri jne. Monet välineet liittyvät yhteydenpitoon ja pääsyyn kotiin, työpaikalle, kulkuvälineeseen tai kauppaan. Sisältö on henkilökohtaista ja mukana on ulkonäön huoltoon liittyviä esineitä kuten kampa ja huulipuna. Laukulla on pitkä historia hyödyllisenä käyttöesineenä ja muotiasusteena. Sana laukku mainitaan vuoden 1642

raamatussa repun, kotelon ja kirjekuoren nimenä.¹ Käytän sanaa laukku yleisnimenä hyvin erilaisista ja vaihtelevan kokoisista kantovälineistä. Tämän päivän laukkujen taustalta löytyy pitkä historia moninaisia kantovälineitä. Laukkujen ulkonäkö ja valmistusmateriaali on vaihtunut merkityksiä ja käyttötarkoitusta vähemmän. Laukut kätkevät, mutta ovat näkyviä. Ne ovat kuljetusvälineitä ja samalla muotoiltuja esineitä, jotka antavat viitteitä käyttäjästä.

Tässä artikkelissa tarkastelen laukun historiaa, sitä mitä tämän päivän laukku on edeltänyt ja mitä merkityksiä laukkuihin on liitetty. Lisäksi tarkastelen esimerkkinä noin 1850- 1910 aikavälillä käsityönä valmistettuja pieniä, koristeellisia virkattuja laukkuja. Laukkujen nykykäyttöä avaan tarkkailemalla ihmisiä Helsingin keskustassa. Artikkelissa tukeudun pukeutumista ja laukkuja käsittelevään kirjallisuuteen. Tutkimus edustaa kulttuurista tuotetutkimusta, johon olen hakenut lähtökohtia monilta tieteenaloilta, omimpana käsityötiede. Käsityötiede tarjoaa monitahoisen tarkastelukulman tuotteisiin. Käsityötieteen tutkimuksessa on kyse ihmisen suhteesta maailmaan ja elinympäristön muokkaamisesta. Käsityötiede tutkii tuotteiden suunnittelu- ja valmistusprosesseja, prosessien aineellisia ja aineettomia tuotoksia, ihmisten suhdetta prosesseihin ja tuotteisiin sekä tuotteiden ja kulttuurin suhdetta.²

Laukkuja koskeva tutkimus on osa pukeutumistutkimusta ja se voisi liittyä myös esimerkiksi kulutustutkimukseen. Tässä nojaudun pukeutumis- ja esinetutkimukseen, mutta taustalla vaikuttaa kiinnostukseni ihmisten ja esineiden suhteen pohtimiseen. En ole tavoittanut syvällistä erityisesti laukkuihin erikoistunutta tutkimusta. Suomessa laukkuja on sivuttu monissa tekstiilihistoriaa tarkastelevissa tutkimuksissa. Tutkijoista aiheeseen ovat perehtyneet ainakin Hjördis Dahl, Toini-Inkeri Kaukonen ja Riitta Pylkkänen.³ Eräissä suomalais-ugrilaista kulttuuria dokumentoivassa tutkimuksessa yhtenä esineryhmänä ovat kantovälineet. Näissä tutkimuksissa näkökulmana on laukkujen kuljetukseen liittyvä tehtävä ja niissä myös kuvaillaan eri tyyppisiä kantovälineitä ja mainitaan esimerkiksi taskut tarkasteltaessa pukeutumista. Laukut mainitaan myös suomalaisen kansankulttuurin perusteoksissa kuten Toivo Vuorelan ja Ilmar Talven teoksissa⁴. Teppo Korhonen on artikkeleissaan tarkastellut suomalaista esinekulttuuria ja myös esittänyt katsauksen kantovälineiden historiaan⁵. Marja-Liisa Ripatti on kirjoittanut

laukuista pienen kirjan, joka liittyy Hämeenlinnan kaupungin historiallisessa museossa pidettyyn näyttelyyn⁶. Kirjassa kerrotaan eri laukkutyypeistä ja niiden historiasta. Omassa kirjassani avaan laukkujen historiaa ja erityisesti niihin liitettäviä merkityksiä⁷.

Amerikkalainen Susan Kaiser on osoittanut tutkimuksissaan, kuinka pukeutumisella on käytännöllisen tehtävän lisäksi tehtävä toimia merkinä⁸. Merkillä hän tarkoittaa sosiaalista merkitystä jollekin toiselle. Vaatteet ovat merkityssisällöltään vahvoja ja ilmaisuvoimaisia. Minna Uotila on pohtinut sitä, kuinka pukeutuessamme rakennamme pukeutumiskuvia⁹. Pukeutumisella saatamme ilmaista itsestämme asioita, joita emme ehkä koskaan ilmaise suullisesti tai kirjallisesti. Pieniä virkattuja laukkuja koskevassa aineistossani on esimerkiksi tyttöjen pojille lahjaksi tekemiä koristeellisia tupakkapusseja. Punapohjaisen kukkakoristeisen laukun virkkaaminen tietylle pojalle on ollut merkittävä kannanotto ja sen julkinen käyttäminen on ollut tärkeä teko. Näiden museon arkistolaatikkoon silkkipapereiden väliin päätyneiden pienten esineiden inhimillinen merkitys on saattanut olla suuri. Myös niiden tallentaminen jälkipolville viitteenä aikansa elämästä on kannanotto¹⁰.

Muodin filosofian klassikko sosiologi Georg Simmel esitti jo 1900-luvun alkupuolella kestäviä ajatuksia muodista. Yhtenä johtavana ajatuksena Simmelillä on dualismi kuten sulautuminen sosiaaliseen ryhmään ja pyrkimys kohota esiin siitä. Ihmiselle on yleensä tärkeää oman yksilöllisyyden korostaminen, mutta erottuminen pidetään ikään kuin sallituissa puitteissa. Pukeutuminen voi edustaa ajan muotia ja olla yksityiskohdissa yksilöllinen. Dualismi ilmenee myös niin, että alemmat säädyt pyrkivät ylöspäin jäljittelemällä ylempien säätyjen pukeutumista ja ylemmät pakenevat uutuuksiin¹¹. Muodissa vaihtelu näkyy yhteenkuuluvuuden tavoitteluna sisäänpäin ja eroavaisuutena ulospäin. Tänä päivänä ilmiön voi löytää nuorison alakulttuureista tai esimerkiksi jonkun harrastuksen piiristä. Tuunauksessa on kyse tällaisesta personoimisesta. Golfharrastajat pukeutuvat yhdessä jakamansa koodin mukaan pelatessaan ja erottuvat esimerkiksi jalkapallon harrastajista.

Paul Sweetmanin mukaan muotia on tarkasteltu kolmesta eri näkökulmasta: ensinnäkin sosiaalisten erojen ilmaisemisena, toiseksi kannanottona yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja

kolmanneksi - 1960-luvulta alkaen - identiteetin ilmaisuna. Kaikissa näissä näkökulmissa muoti nähdään ensisijaisesti symbolisena, pukeutumisen vaikutukset tuntemuksiin ja toimintaan on jätetty huomiotta¹². Laukku ei ilmaise pelkästään käyttötarkoitusta tai kerro kantajansa persoonasta, vaan se myös vaikuttaa itseisarvoisesti. Kun miettii pukeutumista vapaa-ajan asuun tai hienoon iltapukuun ymmärtää, miten pukeutuminen vaikuttaa myös itseisarvoisesti. Vastaavasti laukun valinta ei vaikuta vain ulkonäköön, vaan se itsessään aiheuttaa myös fyysisen kokemuksen, joka voi ilmetä tavassa liikkua.

Kansainvälinen laukkututkimus on paljolti keräilijöiden ja museoiden julkaisemaa, vastaavaa kirjallisuutta on julkaistu esimerkiksi päähineistä, käsineistä tai sukista. Näissä julkaisuissa on yleensä kerrottu laukkujen historiasta ja esitelty eri tyyppisiä. Esineet saavat aivan uuden merkityksen osana kokoelmaa. Suuntautuminen menneeseen on keräilyssä yleistä, ja keräilijät rajaavat mielellään kohteensa tietyn aikakauden objekteihin.¹³

Käytän aineistoni systematisointiin väitöskirjaani kehittämäni tuotteen olemusanalyysiä, jonka olen esittänyt yhdeksi tavaksi avata tuotteiden hiljaista tietoa. Analyysillä ei voida siirtyä suoraan menneisyyteen ja katsella sitä kuin dokumenttielokuvaa, mutta se auttaa lähestymään tuotteiden edustamaa ilmiötä ja sen taustaa, nykyisyyden menneisyyttä. Analyysi pohjautuu Charles Sanders Peircen filosofisiin kategorioihin, ja sen perustana on tuotteen tarkastelu ilmiönä ja merkkinä. Ilmiöllä ymmärrän tuotteen näkemistä sellaisena kuin se avautuu ihmiselle aistihavaintona. Tuotteen olemukseen kuuluvat sekä merkitykset että fyysiset ja esteettiset ominaisuudet. Peircen kategorioiden (*Firstness, Secondness, Thirdness*) pohjalta olen käyttänyt kategorioita, joita kutsun *ensivaikutelmaksi, perehtymiseksi ja tulkinnaksi*¹⁴. Tässä kirjaan ensivaikutelmana havaintoja ihmisistä ja laukuista Helsingin katukuvassa 2000-luvulla. Perehtyminen sisältää katsauksen laukkujen historiaan ja tulkinnassa esitän yleiset havaintoni ihmisten ja laukkujen suhteesta. Virkattujen laukkujen aineistossa tarkoitan ensivaikutelmalla museoitujen laukkujen antamaa vaikutelmaa ennen niihin perehtymistä.

Laukut katukuvassa

Katukuvassa näkee paljon laukkuja, pienten esineiden kantovälineitä. Suuremmat tavarat kuljetetaan useimmiten autoilla. Ihmisille on tärkeää liikkua paikasta toiseen ja kuljettaa mukanaan tavaraa. Toiminta on niin luonnollinen osa elämää, että moni ei asiaa sen kummemmin ajattele. On kiinnostavaa tarkkailla, mitä tai miten ihmiset kuljettavat mukanaan liikkuessaan Helsingin keskustassa 2000-luvun alkupuolella. Useilla lapsilla ja nuorilla on sukupuolesta riippumatta reppu, joka on valmistettu kiiltäväpintaisesta kankaasta. Reput ovat usein tummia ja niissä on monesti jonkun urheiluvälinefirman logo. Pienillä lapsilla on värikkäitä reppuja. Joillakin nuorilla on tumma, Marimekko-tyyppinen olkalaukku. Naisilla on yleensä sekä pieni olkalaukku tai käsilaukku ja kassi tai yhä useammin pienehkö reppu. Olkalaukut ovat tummaa nahkaa ja kassit käytännöllistä kangasta. Kesäisessä katukuvassa Helsingin kauppatorin läheisyydessä näkee lisäksi luonnonmateriaaleista valmistettuja tai näitä jäljitteleviä koreja.

Monilla miehillä ei ole lainkaan laukkuja, mutta taskuissa kulkee tavaraa. Joillakin on salkku ja joillakin olkalaukku ja moni kulkee muovikassi kädessään. Muovikasseista ja kauppojen paperikasseista voi päätellä mitä kauppaa kukin käyttää. Muovikassien vastapainoksi on kehitetty edullisia kangaskasseja ja kierrätyskasseja. Miehellä on yleisesti käytössä toisenlainen kantoväline, vyölaukku, liivi, pusakka tai housut, jossa on lukuisia taskuja. Näyttää kuitenkin siltä, että laukkujen ja mukana kannettavien tavaroiden perusteella miehet ja naiset poikkeavat toisistaan. Eivätkö miehet tarvitse niin paljon tarvikkeita arjessaan vai eikö heidän vain tarvitse kuljettaa niitä mukanaan? Ehkä naiset varustautuvat ennalta erilaisiin tilanteisiin ja miehet elävät enemmän nykyhetkessä. Naisten ja miesten erilainen suhde laukkuun on kiintoisa kysymys, johon tässä on vain viitattu. Naiset näyttävät kantavan laukuissaan enemmän tarvikkeita kuin miehet. Yleisesti naiset myös kantavat kasseissaan perheen ruuat ja kuljettavat ne julkisilla kulkuneuvoilla koteihin. Laukuista voisi päätellä jotain naisen asemasta eri aikoina. Yleensä kaikilla ihmisillä on ainakin matkoilla jonkinlainen laukku. Useimmiten ainakin naisille laukku on hyvin tärkeä ja personoitunut esine. Moni etsii yhä parempaa ja kauniimpaa laukkuja, sellaista joka ei ole kovin suuri, mutta josta löytyvät helposti kaikki aarteet. Oma käsilaukku on monesti sairaalassa viimeinen yhteys omaan identiteettiin.

Näyttää siltä, että ihmiset kuljettavat mukanaan tavaraa joko taskuissa tai pienemmissä ja suuremmissa laukuissa. Mitä nuo kaikki taskut ja laukut sisältävät? Vuonna 2001 kaksi-

puolituhatta Kodin Kuvalehden lukijaa paljasti laukkujensa sisällön lehden tekemässä selvityksessä¹⁵. Vastaajat olivat naisia ja heidän laukuissaan oli yleisesti avaimet, kännykkä, kalenteri, silmälasit, meikit ja muut jokapäiväiset tarve-esineet. Monet kantavat päivittäin mukanaan myös särkylääkkeitä, sadetakkia, eväshedelmiä, ompelutarvikkeita, saksia, nenäliinoja ja laastareita. Laukuista löytyi paljon muutakin ja laukkujen todettiin painavan keskimäärin jopa kilon. Vastaajista joka kolmas käytti reppua ja vain kaksi sadasta ei käyttänyt käsilaukkua vaan kantoi kaiken tarvitsemansa taskuissaan. Laukku ei kuitenkaan ole pelkästään kuljetusväline vaan itsenäinen esine, osa pukeutumista. Laukuista löytyy monta tyyppiä esimerkiksi käyttötarkoituksen, koon, materiaalin tai valmistajan mukaan. Laukku voi liittyä ammattiin kuten lääkärilaukku, postinkantajan laukku, pyörälähetin laukku tai pilottisalkku tai se voi olla suunniteltu urheiluvälineiden tai musiikki-instrumenttien kuljettamiseen. Laukku on itsessään kiintoisa esine, mutta samalla sillä on tärkeä paikka esineiden verkostossa tarjotessaan paikan ja kätkön toisille esineille sekä toimiessaan kuljetusvälineenä. Laukku saattaa sisältää elämän hallintaan liittyvien tavaroiden lisäksi muistoja. Ehkä näistä syistä ihmisillä on erityisen kiinteä ja tunnepitoinen suhde omaan laukkuunsa.

Kantovälineestä muotiasusteeksi

Egyptiläisessä savimaljassa kuvatulla nuorella miehellä on kädessään verkkokassi ja puisessa kosmetiikan käyttöön liittyvässä lusikassa naisella on suurehko pussimainen kuvioitu kassi. Molemmat esineet ovat hyvin varhaisia, savimalja vuodelta 480 ennen ajanlaskumme alkua.¹⁶ Pyhää Birgittaa kuvaavassa, 1400-luvulta olevassa saksalaisessa puupiirroksessa on soljellinen olkalaukku.¹⁷ Liikkuminen ja kantaminen ovat ihmisen elämässä oleellisia toimintoja ja laukkujen muotoilu on hyvin luonnollinen ratkaisu tähän tehtävään. Siksi monet nykyisin käytössä olevat laukkutyypit juontavat juurensa kaukaa menneisyydestä. Yksinkertainen menetelmä valmistaa nahkainen kantoväline oli nylkeä eläin "tuppeen" eli kokonaisena ja valmistaa siten pussimainen kantoväline. Myös kalan- ja linnunnahkoja on käytetty kantovälineinä. Lappalaisten perinteinen eväiden kuljetusväline on yhdistetty useasta

nahkanpalasta, pyöreästä tai soikeasta pohjasta ja sivukappaleesta. Etelämpänä maatalouskulttuurissa on käytetty nahkaisia selkäsäkkejä eväslaukkuina¹⁸.

Oman ryhmänsä muodostavat nahkaiset, kahdesta leveästä sivukappaleesta ja yhdestä kapeasta pohjakappaleesta sekä leuasta muodostuvat laukut. Niiden historia palautuu ainakin keskiajalle. Leuat ovat puuta, luuta tai sarvea ja ne on voitu koristella geometrisin kuvioin, viivoin ja ornamentein. Laukussa on saattanut olla lisäksi kantohihna. Laukkuja on tehty myös karvanahasta. Kansallismuseon kokoelmia analysoineen Teppo Korhosen mukaan leukalaukut muodostavat kantolaitteiden toiseksi suurimman ryhmän heti leuattomien laukkujen jälkeen. Repun edeltäjä on ollut paikoin nahkainen tai kankainen selkäsäkki. Nämä eivät olleet Etelä-Suomessa yhtä laajalti käytössä kuin esimerkiksi tuohikontit. Naiset kuljettivat virsikirjaa, eväitä ja pikkutavaraa kirkkomatkoilla pienessä kangasnyytissä. Suomessa vanhaa perua edustaa tuohinen selkälaukku eli kontti, joka oli käytössä vielä 1900-luvulla¹⁹.

Ilmar Talven mukaan tuohikontti oli ulkotöissä ja matkoilla yleisin kantoväline. Hän arvelee sen olevan perua keskiajalta. Lastu- ja pärekoreja hän ei sen sijaan pidä kovin yleisinä. Talve mainitsee olkahihnalla varustetun tuohesta punotun laukun, laukunleuoilla varustetut kantolaukut, keskiaikaisen haarapussin sekä kantokehysten ja tangon²⁰. Ilmari Manninen on tarkastellut suomensukuisten kansojen liikkumiseen ja kuljettamiseen liittyviä välineitä. Talvella liikkumista ovat helpottaneet sukset. Tavarankuljetukseen käytettiin kantokehysjä, ja painavampaa lastia varten käytettiin hiihtäjän perässä kulkevaa kelkkaa. Varhaisaikoina pukuun ei kuulunut taskuja, mutta monenlaisia tarvikkeita voitiin kiinnittää vyöhön esimerkiksi koukulla²¹.

Sekä tasku että kukkaro kuuluvat keskiaikaiseen pukuperinteeseen. Kummatkin olivat vyöstä riippuvia pikkuesineiden säilytyspusseja tai koteloita, joita käyttivät miehet ja naiset. Kukkaron käyttö oli omaksuttu ristiretkien aikaan itämailta. Kukkarot olivat yleensä pehmeitä pusseja, jotka suljettiin kurenauhalla (nyörillä). Suomeen tuotiin 1500-luvulla (ilmeisesti nahkaisia) kukkaroita, joista suurin osa laivattiin Lyypekestä²². Miehenpuvussa kukkaron merkitys muuttui 1500- ja 1600-luvun vaihteessa, jolloin irtotasku hävisi käytöstä ja housuihin sijoitettiin taskut. Kukkaro jäi pelkästään tupakan ja rahan säilytyspaikaksi. Suomeen tuotiin 1600-luvun alussa kukkaroita Saksasta, Venäjältä ja Tallinnasta. Yleensä

nämä olivat nahkaa, mutta hienoimmat kukkarot valmistettiin silkistä tai sametista ja koristeltiin kirjonnalla, kaluunoilla, napeilla ja tupsuilla ja joskus myös lasihelmillä. Kukkarot olivat edelleen pieniä kurenauhalla suljettavia pusseja. Naiset säilyttivät pikkuesineitään hameen alle tai päälle kiinnitettävässä irtotaskussa. Hameen päällä pidettävät säätyläisnaisten taskut valmistettiin silkistä tai sametista ja koristettiin kirjonnalla. 1700-luvulla käytettiin metallikehikkoisia samettikukkaroita²³.

1700-luvun alkupuolella tavallisia olivat koukulla tai nauhalla hameen vyötärölle kiinnitetyt koristeelliset irtotaskut ja kukkarot. Vuosisadan puolimaissa niitä virkattiin ja kirjottiin. Vuosisadan loppupuolella tulivat muotiin kädessä kannettavat silkkipussit. Pukukankaasta pussimaiseksi ommellut käsilaukut saivat Englannissa nimen *pensable* (korvaamaton). Käsilaukku toimi samalla käsityöpussina ja se valmistettiin usein verkkokankaasta (*reticule*). Sitä ruvettiin kutsumaan kansainvälisesti nimellä *ridicule*, Suomessa *ridicule* mainitaan asiakirjoissa 1800-luvun alussa. Niitä tuotiin Turkuun Tukholmasta²⁴.

Irtotaskuja edelsivät vyöhön kiinnitetyt metallikoukut, *vyöt ja vyölliset*, joista roikkuivat monenlaiset tarvikkeet kuten kukkaro, *neulikko* (ompeluneulojen säilytykseen), veitsi tuppineen, vaskikampa ja joskus ompelukoukku. Kukkarossa pidettiin rahaa ja ompelutarvikkeita ja se suljettiin koristeellisilla nauhoilla. Vyölliset syrjäytyivät Ruotsista maahamme tulleen irtotaskun tieltä. Irtotaskussa pidettiin veistä, kampa, avaimia ja nenäliinaa. Irtotasku yleistyi maan länsiosissa 1700-luvulla ja itä-osissa 1800-luvun alkupuolella²⁵. Suomessa kansanpukuihin ommeltiin litteitä vyötaskuja kankaankappaleista. Tiilkujen käytössä ja taskujen koristelussa näkyi tekijöiden luovuus, mutta myös alueelliset piirteet. Vyötaskuissa kuljetettiin pikkutarvikkeita, mm. kukkaroa, linkkuveistä, kampa ja neularasiaa²⁶. Ruotsissa käytettiin vastaavanlaisia taskuja, joita kutsuttiin nimellä *kjolsäckar* tai *kyrkpungar*. Niissä oli usein metallikoukku, jolla se kiinnitettiin vyölle puoliksi esiliinan alle. Irtotaskut olivat "hienosteluesineitä", jotka eivät koskaan ehtineet kulua loppuun ennen kuin kävivät vanhanaikaisiksi. Useimmiten taskut oli kankaisia kirjottuja ja monesti takaosa oli nahkaa²⁷.

Naisten käsilaukku yleistyi vasta 1900-luvulla. Sitä olivat edeltäneet vyössä pidettävä tasku ja irrallinen kurenauhalla suljettava kukkaro²⁸. Keskiajalla laukkuja käyttivät yhtä lailla miehet ja naiset. Niissä pidettiin pieniä henkilökohtaisia tavaroita. Miehet kuljettivat nahkaisissa

laukuissa papereita ja dokumentteja. Naiset pitivät laukuissaan mm. käsityövälineitä. Omia laukkuja valmistettiin mm. tupakkatarvikkeille, lääkkeille ja avaimille sekä rahojen säilytykseen. Miesten laukut olivat yleensä naisten laukkuja suurempia. Laukkuja valmistettiin nahan lisäksi kankaista kuten silkistä, pellavasta ja sametista. Laukut tarjosivat hyvän mahdollisuuden osoittaa käsityötaitonsa. Kun muoti muuttui 1800-luvun alussa kapealinjaiseksi eikä taskuja voinut enää kätkeä naisten vaatteiden poimuihin, yleistyivät laukut. Lontoossa kirjoitettiin asiasta, että miehet voivat kätkeä kätensä suuriin taskuihin, mutta naiset kätkevät taskut käsiinsä²⁹.

Laukut voivat antaa viitteitä ihmisen asemasta ja ammatista. Ne ovat käytännöllisiä ja samalla mielikuvituksellisia. Ensimmäisissä käsilaukuissa pidettiin naisten sosiaaliseen elämään liittyviä tarvikkeita kuten tanssikortteja ja päiväkirjoja. Kangaslaukut koristeltiin kirjomalla, helmillä ja pitseillä. Ristipistoin kirjotut laukut olivat muotia 1830- ja 1840-luvuilla. Laukkuja valmistettiin sekä kotona että ammattimaisesti. Sana käsilaukku otettiin käyttöön 1800-luvun puolessa välissä. Nahkaiset käsilaukut yleistyivät 1900-luvun alkupuolella ja tuolloin alettiin valmistaa käytännöllisiä ja kestäviä laukkuja. Sotavuosien jälkeen yleistyivät jälleen koristeelliset laukut. Tunnetut muotihuoneet kehittivät omat laukkumallistonsa ja laukuista tuli jälleen muotiasusteita³⁰. Nykyisin laukut ovat merkittävä osa muotiteollisuutta ja kalliita luksustuotteita.

Virkattuja laukkuja 1800-luvulta

Kuva 2. Virkattu laukku Maalahdesta (yksityiskokoelma, kuva kirjoittajan).

Seuraavassa tarkastelen lähemmin pieniä virkattuja laukkuja, joita on valmistettu 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuvuosikymmeniin. Aineistooni kuuluu 207 esinettä ja 59 valokuvaa suomalaisista museoista ja eräistä muista kokoelmista³¹. Paneudun laukkujen valmistukseen ja koristeluun sekä saatavilla olevaan taustatietoon. Aineistoa voi pitää erikoisesineinä: miksi niitä siis tulisi tutkia? Virkatut laukut ovat kiehtovia pieniä ihmisten luovuuden ja taidon näytteitä, joita on tallennettu runsaasti museoihin ja muihin kokoelmiin. Voidaan ajatella, että ne ovat viesti jälkipolville. On kiinnostavaa koettaa lukea esineiden viestiä omasta aikakaudestaan, sen muodista ja elämäntavasta. Laukut edustavat kansainvälistä muotia, mutta niissä näkyvät samalla alueelliset piirteet ja tekijän kädenjälki. Niissä on viitteitä tekijöistä, käyttäjistä ja tallentajista - sekä aikakauden ihmisistä ja kulttuurista yleensä.

Ensivaikutelmaksi aineiston laukuista muodostuu se, että ne ovat hauskoja, värikkäitä, koristeellisia ja käsityömäisiä esineitä, joissa on voinut säilyttää ja kuljettaa jotain. Aineiston laukut voidaan jakaa karkeasti kolmeen pääryhmään. Aineistosta valtaosa on pussimaisia laukkuja, jotka voidaan sulkea kurenauhalla eli virkatussa reikäkujassa kulkevalla nyörillä. Toisena tyyppinä ovat pitkät metallirenkailla suljettavat rahapussit, joissa rahaa voi säilyttää pussin molemmissa päissä. Kolmannen tyyppin laukut muistuttavat rahakukkaroa: ne ovat pyöreitä, metallilukollisia ja pussimaisia. Lisäksi aineistossa on muutama kantohihnallinen laukku, lukollinen laukku ja tasku. Laukkujen nimitykset kertovat niiden käyttötarkoituksesta. Suurimman ryhmän, lähes puolet aineistosta, muodostavat tupakkapussit, joista käytetään seuraavia suomen- ja ruotsinkielisiä nimiä: *tobakspung*, *tobakspåse*, *tupakkapussi*, *tupakkakukkaro*, *tupakkamassi*, *topakpunk*. Osaa kutsutaan ainoastaan *virhattu pussi*, *virkad påse*, *pung*. Rahapussit on myös suuri ryhmä, jossa esiintyvät seuraavat nimikkeet: *rahapussi*, *rahakukkaro*, *kukkaro*, *raha- ja kopeekkakukkaro*, *börs*, *portmonnä*, *penningspung*, *penningsbörs*, *dukatbörs*. Lisäksi mainitaan yksittäisiä nimikkeitä: *laukku*, *käsityöpussi*, *käsilaukku*, *sipulipussi*, *kauluspussi*, *kellopussi*, *kassi*, *kjolsäck*, *klockdyna*, *väska*, *handväska*, *bokväska*. Joidenkin laukkujen yhteydessä on maininta siitä, että kyseessä on sulhaslahja: *sulhaspussi*, *friarpung*, *fästmansgåva*, *brodgåva*. Nimitysten perusteella laukkuja on virkattu tupakkapusseiksi, rahakukkaroiksi, käsilaukuiksi ja joihinkin erityistarkoituksiin kuten kauluspussiksi. Todennäköisesti laukkuja on virkattu myös ilman ennalta määriteltyä käyttötarkoitusta.

Laukkujen yleisin hallitseva väri on punainen, mutta lisäksi on käytetty paljon muitakin värejä ja yleisvaikutelma on värikäs. Värejä valittaessa on kiinnitetty huomiota kontrasteihin niin, että kuviot erottuvat hyvin. Yleensä kuvio kulkee ympäri koko laukun nauhamaisesti. Yleisimmät kuviot ovat raitoja, vinoraitoja, köynnöksiä ja ornamentteja sekä ruutuja, vinoruutuja ja muita geometrisia aiheita. Suosittuja aiheita ovat myös kukat ja tähdet. Ainoastaan yhdessä laukussa on aiheena ihminen, tyttö ja yhdessä on lintuaihe. Moneen laukkuun on kirjottu vuosiluku ja nimikirjaimet, joka viittaa johonkin tärkeään tapahtumaan kuten kihlajaisiin. Esineiden kauneutta on vaikea arvioida, mutta ne tavoittelevat varmasti oman aikansa kauneusihannetta. Laukut edustavat lähinnä biedermeier -tyyliä. Nyt ne voivat vaikuttaa yllättävän värikkäiltä ja koristeellisilta.

Värikkyyden ja koristeellisuus ovat vahvistaneet eroa arkiesineistä; näin on varmistettu, että laukut on huomattu.

Esineiden valmistajista tiedetään melko vähän. Näyttäisi kuitenkin siltä, että kansanomaiset villalangasta virkatut laukut on pääsääntöisesti tehty kodeissa omaan käyttöön ja lahjaksi. Joillakin alueilla on useampia keskenään samantyyppisiä laukkuja, jotka viittaavat samaan tekijään tai siihen, että malleja on lainattu. Kaupunkien porvarien silkkiset ja helmin koristellut laukut saattavat sen sijaan olla ammattimaisten valmistajien tekemiä. Valtaosa esineistä on erittäin hyväkuntoisia kuin niitä ei olisi käytetty. Ne ovat saattaneet liittyä johonkin tapahtumaan, jonka muistona niitä on säilytetty tai niitä on käytetty harvoin vain joissain juhlatilaisuuksissa. Useimmat on valmistettu taitavasti ja huolellisesti.

Virkatuilla laukuilla on ollut monia käyttöön ja merkitysten osoittamiseen liittyviä tehtäviä. Ne olivat 1800-luvun jälkipuolella yleisiä miesten asusteita ja tyypillisiä sulhaslahjoja. Erityisen suosittuja virkatut laukut olivat Pohjanmaan ruotsinkielisissä pitäjissä³². Naisten käsityöt olivat usein miehille valmistettuja käyttö- ja lahjaesineitä. Mihinkään muihin tekstiileihin ei sisälly niin paljon hellyyttä, huolenpitoa, taitoa ja taiteellisuutta, monipuolisuutta ja luovuutta kuin miehille tehtyihin esineisiin kuten sulhaspaitoihin, nenäliinoihin, sukkiin ja tohveleihin, lompakoihin, piipunvarsiin, tulusrautoihin, tupakkamyssyihin ja -kukkaroihin³³. Ennen varsinaisia kappioita ommeltiin kihlatulle sulhaslahjoja, jotka olivat usein pieniä henkilökohtaisia tarve-esineitä kuten 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa silkille kirjutut lompakot³⁴.

Lahjanvaihdon on omat tehtävänsä ja usein taustalla selkeä koodi. Lahjojen avulla vahvistetaan ja ikään kuin sovitaan jostain. Marcel Mauss kirjoittaa velvoitteesta ottaa lahja vastaan ja saadun lahjan korvaamisesta ja nimeää toiminnan lahjataloudeksi. Hän myös katsoo, että vaihdannan kohteet eivät koskaan täysin irrottaudu omistajistaan ja vaihtajistaan³⁵. Kiinteästä yhteydestä henkilöön kertoo muistitieto jurvalaisesta Serafia Rinnasta, joka valmisti 1880-luvulla, vielä kotitalossa asuessaan, ensimmäiselle miehelleen sulhaslahjaksi kirjovirkatut sulhasen lapaset ja ranteenlämmittäjät. Rinta jäi nuorena leskeksi ja hän säilytti esineitä huolellisesti säilytysarkussa, jossa oli heinää suojana. Lapset eivät saaneet mennä omin päin avaamaan arkkua. Lahjat ovat nykyisin Jurvan museossa ja ne ovat hyväkuntoisia. Niitä ei ole todennäköisesti käytetty ollenkaan. Ilmeisesti oli mahdoton

ajatus ottaa käyttöön esineitä, jotka oli valmistettu rakkaudella sulhaselle. Esineisiin oli virkattu tunteita ja muistoja eikä niitä voinut siirtää toiseen tilanteeseen tai toiselle ihmiselle³⁶.

Pieniä virkattuja laukkuja tunnetaan eri puolilta Eurooppaa ja muualtakin. Ne ovat ulkonäöltään melko yhtenäisiä ja tulleet käyttöön muodikkaina asusteina. Kansanomaiset villalangasta virkatut laukut ovat ehkä enemmän yksilöllisen luovuuden tuloksia, mutta näihinkin on ilmiselvästi vaikuttanut kansainvälinen muoti ja eurooppalaiset mallilehdet. Bo Lönnqvistin mukaan muotia määritti kolme seikkaa: ensiksi se, että ryhmän kaikki jäsenet pukeutuivat saman tyyppisesti, toiseksi se, että käsitys muodikkuudesta saatiin pitäjän ulkopuolelta ja välittäjänä toimi usein paikkakunnan ompelijatar. Kolmanneksi pukeutumiseen vaikuttivat lähiympäristön asenteet³⁷. Pukeutuminen ja laukku osana sitä antaa viitteitä ihmisen varallisuudesta ja sosiaalisesta asemasta. 1800-luvulla kansanomaisten virkattujen villalaukkujen esikuvina olivat säätyläisten silkki- ja samettilaukut. Vaikutteet on voitu saada välillisesti niin, että on kopioitu säätyläisten virkattuja laukkuja tai katsottu mallia käsityökirjoista ja -lehdistä. Laukun tekijä on halunnut tehdä käsityöstään mahdollisimman hienon, jotta se vastaisi hyvin esikuvaansa, johon se näin viittaa ikonistisesti samankaltaisuuden perusteella. Vastaavasti keinonahkalaukut kehittyivät myöhemmin aitojen nahkalaukkujen halvemmiksi kopioiksi ja tunnettujen merkkilaukkujen kopioita on tarjolla matkailijoiden suosimissa paikoissa.

Esineistä näkyy, että ne on tehty käsityönä ja ne paljastavat tekijän osaamisen. Valmistajalla ja käyttäjällä on voinut olla erityinen suhde, johon laukku viittaa. Käyttö on saattanut liittyä juhlaviin tilaisuuksiin. Laukut heijastavat ajan muotia, mutta samalla niissä näkyy yksilöllisiä piirteitä. Hieno laukku on ollut myös arvokas ja käyttämällä sellaista on voinut vahvistaa omaa asemaansa ja näyttää olevansa muodikas. Virkattu laukku viittaa indeksinä, jatkuvuuden perusteella tekijän käsityötaitoon, tekijän ja käyttäjän suhteeseen, muotiin, arvoon ja käyttötilaisuuden luonteeseen. Virkatut laukut ovat olleet suosittuja lahjaesineitä ja niitä on tehty ja annettu esimerkiksi sulhaslahjoiksi. Laukku on toiminut merkittävän tapahtuman tai tärkeän ihmissuhteen symbolina, johon on tallennettu muistoja.

Virkatut 1800-luvun ja 1900-luvun alun pienet laukut ovat, paitsi hauskoja ja kiinnostavia esineitä, myös tärkeitä merkitysten kiinnitysalustoja, joita ihmiset ovat voineet käyttää

oman osaamisensa ja asemansa näyttämiseen. Ne ovat toimineet välineinä, joilla on vahvistettu ihmissuhdetta. Laukut ovat naisten valmistamia, mutta monesti ne on tehty miehille. Ihminen näyttää tarvitsevan, paitsi käytännöllisiä esineitä, myös esineitä, joihin voi siirtää tunteita ja merkityksiä. Tämän lisäksi virkatut laukut ovat olleet hyviä ja hyödyllisiä monen tarvikkeen säilytykseen ja kuljetukseen.

Kuvio. Virkattujen laukkujen olemusanalyysi

TUOTTEEN OLEMUSANALYYSI	TUOTTEEN ANALYSOINTI	MERKKI
ENSIVAIKUTELMA	<i>nyt</i> tunne intuitiivinen tuotteen itsensä tarjoama ensivaikutelma tutkimustilanteessa ennakkotiedot siirretään syrjään	ikoni (samankaltaisuus) esine, jossa voi säilyttää ja kuljettaa jotain säätyläisten "hienot" pussit kirjojen ja lehtien mallit
PEREHTYMINEN	<i>mennyt</i> fakta konkreettiset ominaisuudet, valmistusprosessi, tuotehistoria, käyttö, merkityksenanto tyyppiesimerkit Papanekin funktioanalyysi: 1) metodi, 2) käyttö, 3) tarve, 4) telesis, 5) assosiaatio ja 6) estetiikka	indeksi (jatkuvuus) tekijän käsityötaito tekijän suhde käyttäjään arvo käyttötilaisuuden luonne aineiston laukkutyyppit: 1) pussimaiset kiristysnauhalla suljettavat, 2) pitkät kaksipäiset metallirenkailla suljettavat rahapussit, 3) lukolliset ns. pyöreät kukkarot 1) kirjovirkkaus, 2) juhla-asuste, lahja, 3) perinne, tapa, 4)-5) ajan muoti, biedermeier ja 6) ajan käsitys kauneudesta: värit, kuvat
TULKINTA	<i>tuleva</i> merkitykset yleiset laadut ensivaikutelma ja perehtyminen, johtopäätökset	symboli (sovittu merkki) ihmissuhteet asema arvo väline vahvistaa ihmissuhdetta, merkitysten kiinnitysalusta

Laukku, ihmisen paras kaveri

Laukku on monimerkityksinen tuote, joka tarjoaa mahdollisuuden tarkastella ihmisen toimintaa ja suhdetta materiaaliseen kulttuuriin. Se liittyy arkeen, mutta myös juhlaan ja joskus hyvin järkyttäviin asioihin kätkiessään aseensa, jonka on tarkoitus vahingoittaa ihmisiä. Laukku peittää yksityisiä esineitä ja muistamme, että on sopimatonta katsoa toisen ihmisen laukkuun. Lentoasemilla joudutaan menemään tälle yksityiselle alueelle kun kaikki laukut ja taskut läpivalaistaan.

Laukku on kehittynyt varhain käytännöllisestä "käsien jatkeesta", kantovälineestä muoti- ja taideteollisuusesineeksi ja jokapäiväiseksi käyttöesineeksi. Oma laukku antaa turvallisuuden tunteen. Ihmisen laukkusuhdetta voidaan tarkastella myös esimerkkinä ihmisen ja tuotteen suhteesta. Ihminen näyttää siirtävän tuotteeseen monia merkityksiä. Esine voi toimia

muistojen säilytyspaikkana: aina kun katse osuu kotona johonkin tiettyyn esineeseen, se muistuttaa esimerkiksi tietystä tapahtumasta, matkasta tai ihmisestä. Merkitys voi olla tuotteen materiaalista olomuotoa paljon arvokkaampi, tämä saa meidät säilyttämään monia käyttöarvonsa menettäneitä, näennäisesti turhia tavaroita. Monet vaatteet ja asusteet toimivat näkyvinä ja helposti avautuvina viesteinä. Pukeutumisella otetaan kantaa esimerkiksi tilaisuuden luonteeseen ja saatetaan kertoa pukeutujan arvoista ja siitä mihin ryhmiin hän kuuluu tai haluaisi kuulua. Monesti viestitämme esineiden avulla asioista, joista on vaikea puhua.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja dosentti ja toimii tällä hetkellä tutkimusjohtajana käsityömuotoilun ja teknologian maisterikoulutusohjelmassa Joensuun yliopiston Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksessa.

Lähteet

Chenoune, Farid, Introduction Magic Bags. *Carried Away. Alla about Bags*. Ed. Farid Chenoune. The Vendome Press, New York 2005, 18-21.

Dahl, Hjärdis, *Högsäng och klädbod*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1987.

Ettinger, Roseann, *Bags*. Schiffer Publishing, Pennsylvania 1991.

Hedlund, Greta, *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-185*. Ovansjö Hembygdsföreningens förlag, Västerberg 1981 (1951).

Kaiser, Susan B., *The Social Psychology of Clothing*. Fairchild Publications, New York 1990 (1985).

Karttunen, Mari, *Luonnikkaasti laukussa*. Kodin Kuvalehti 2/01, Helsinki-Media, 73-74.

Kaukonen, Toini-Inkeri, *Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut*. WSOY, Helsinki 1985.

Korhonen, Teppo, *Tekniikkaa ja taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1999.

Lampinen, Marja-Liisa, Johdannoksi. *Ruusunkukkia ja villasukkia*. Toim. Marja-Liisa Lampinen. Helsingin kaupunginmuseo 1985, 3-5.

Lehto, Marja-Liisa, Käsitöitä 1700- ja 1800-luvuilta. *Ruusunkukkia ja villasukkia*. Toim. Marja-Liisa Lampinen. Helsingin kaupunginmuseo 1985, 16-37.

Luutonen, Marketta, *Helka Tikkanen haastattelu*. Jurva 1983. (painamaton)

Luutonen, Marketta, *Kansanomainen tuote merkityksenkantajana. Tutkimus suomalaisesta villapaidasta*. Akatiimi, Helsinki 1997.

Luutonen Marketta, Koskennurmi-Sivonen Ritva, Koski Jussi T., Raunio Anna-Mari, Salo-Mattila Kirsti, Seitamaa-Hakakrainen Pirita & Syrjäläinen Erja. *Työrukkainen. Tutkimus Helsingin yliopiston käsityönopettajan koulutuksessa*. Helsingin yliopiston käsityönopettajan koulutus 1999.

Luutonen, Marketta, *Merkillinen laukku*. Akatiimi, Hamina, 2002.

Lönnqvist, Bo, *Dräkt och mode i ett landbygdsamhälle 1870-1920*. Kansatieteellinen arkisto 24, Helsinki 1972.

Manninen, Ilmari, *Fortbewegungs- und Transportmittel. Die Kleidung*. Suomen Muinasmuistoyhdistys, Kansatieteellinen Arkisto 13, Helsinki 1957, 7-190.

Mauss, Marcel, *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Tutkijaliitto, Helsinki 1999 (1950).

Pyhä Birgitta ja Suomi. Birgitta 700 vuotta. Helsingin yliopiston kirjasto 2004.

Pylkkänen, Riitta, *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1629*. Suomen Muinasmuistoyhdistyksen aikakauskirja 84, Helsinki 1956.

Pylkkänen, Riitta, *Barokin pukumuoti Suomessa 1620-1720*. Suomen Muinasmuistoyhdistyksen aikakauskirja 71, Helsinki 1970.

Pylkkänen, Riitta, *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. Suomen Muinasmuistoyhdistyksen aikakauskirja 55, Helsinki 1982.

Pöytäri, Ari, *Keräilystä kokoelmaan. Sosiologisia ja filosofisia näkökulmia keräilyyn*. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja, Jyväskylän yliopisto 1996.

Ripatti, Marja-Liisa, *Laukku*. Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo 1994.

Simmel, Georg, *Muodin filosofia*. Kustannus Oy Odessa, Rauma 1986 (1905 ja 1923).

Sirelius, Uuno Taavi, *Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II*. Otava, Helsinki 1921.

Suomen sanojen alkuperä 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.

Sweetman, Paul, *Shop-Window Dummies? Fashion, the Body, and Emergent Socialities. Body Dressing*. Ed. Joanne Entwistle and Elisabeth Wilson. Berg, Oxford and New York, 59-77.

Talve, Ilmar, *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1979.

Uotila, Minna, *Pukeutumisen kuva. Fenomenologis-eksistentiaalinen lähestyminen pukeutumiskuvien tekemiseen ja tulkintaan*. Yliopistopaino, Helsinki 1994.

Vuorela, Toivo, *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY, Helsinki 1975.

Wilcox, Claire, *A Century of Bags. Icons of Style in 20th Century*. Chartwell Books, New Jersey 1997.

Viitteet

-
- ¹ Suomen sanojen alkuperä 2 2001, 54.
  - ² Luutonen et. al. 1999.
  - ³ Dahl 1987, Kaukonen 1985 ja Pylkkänen 1955, 1970 ja 1982.
  - ⁴ Vuorela 1975 ja Talve 1979.
  - ⁵ Korhonen 1999.
  - ⁶ Ripatti 1994.
  - ⁷ Luutonen 2002.
  - ⁸ Kaiser 1997, 216.
  - ⁹ Uotila 1994.
  - ¹⁰ Luutonen 2002.
  - ¹¹ Simmel 1905/1986.
  - ¹² Sweetman 2001, 65-66.
  - ¹³ Pöyhkäri 1996, 77.
  - ¹⁴ Luutonen 1997, 51-54.
  - ¹⁵ Karttunen 2001, 73-74.
  - ¹⁶ Chenoune 2005, 18-19.
  - ¹⁷ *Pyhä Birgitta ja Suomi* 2004.
  - ¹⁸ Korhonen 1999, 210-219.
  - ¹⁹ Korhonen 1999, 223-231.
  - ²⁰ Talve 1979, 98.
  - ²¹ Manninen 1957, 11-51, 55-190.
  - ²² Pylkkänen 1956, 281-284.
  - ²³ Pylkkänen 1970, 391-392.
  - ²⁴ Pylkkänen 1982, 354-355.
  - ²⁵ Sirelius 1921, 392-395.
  - ²⁶ Kaukonen 1985, 78-83.
  - ²⁷ Hedlund 1981, 161-162.
  - ²⁸ Vuorela 1975, 563-564.
  - ²⁹ Ettinger 1991, 7-10.
  - ³⁰ Wilcox 1997, 8-15.
  - ³¹ Ks. tarkemmin Luutonen 2002.
  - ³² Dahl 1987, 220.
  - ³³ Lampinen 1985, 5.
  - ³⁴ Lehto 1985, 18.
  - ³⁵ Mauss 1950/1999, 28, 41, 69.
  - ³⁶ Luutonen 1983.
  - ³⁷ Lönnqvist 1972, 340-344.